

کارنامه‌ی فلسفه‌ی یونان به زبان پارسی

محمد جواد اسماعیلی*

درآمد

فلسفه‌ی یونانی که از پیدایش آن بیش از سه هزار سال می‌گذرد، بر معرفت بشری سرآغازی زرین گشوده است. نخستین ویژگی این فلسفه، گذر از مرز اسطوره و پای نهادن به قلمرو فلسفه است. اسطوره پردازان یونانی اصل و منشأ جهان را می‌جستند و در داستان‌هایی که می‌سرودند اصل جویی خود را نمایان می‌ساختند. اما نخستین فیلسوفان یونانی به جای پژوهش در پیدایش جهان، پرسش از چیستی آن را به میان آوردند.

این طرز نگرش به جهان که بر مشاهده‌ی ذات تغییر ناپذیر امور تأکید داشت به تدریج ارمغانی گران‌بها را برای نسل‌های بعدی همراه داشت. پایه‌های نخستین دانش‌های بشری در پرتو این نگرش بنا نهاده شد و سرانجام به همت ارسطو نخستین تقسیم‌بندی از دانش بشری بر جهان اندیشه ارزانی شد.

از این پس، ژرف‌نگری خردمندان جایگزین تبیین اسطوره‌ای شد و رهاورد این نگرش نزد اندیشمندان دوران بعدی همانند دوران روم باستان، سده‌های میانه‌ی اسلامی، مسیحی و یهودی و نیز عصر رنسانس و پس از آن امتداد یافت.

* دانشجوی دکتری مؤسسه‌ی پژوهشی حکمت و فلسفه ایران

بنابراین، آثار بر جای مانده از اندیشمندان یونانی در هر دوره‌ای متناسب با زبان علمی متداول در آن روزگار به ترجمه و تفسیر درآمد. یادآوری این نکته نیز لازم است که فلسفه‌ی یونانی گرچه غالباً از حسن قبول اهل نظر برخوردار بوده است، گاه نیز با مخالفت‌های جدی روبه‌رو شده است.

جان فیلوپونوس (۵۷۵-۴۹۰ میلادی) (در کتب قدیم ما به یحیی نحوی معروف و به محب التعب ملقب شده است، که محب التعب، ترجمه‌ی تحت اللفظی فیلوپونوس است) پس از این‌که به آیین مسیحیت گروید مخالفت‌های خود را بر ضد اندیشه‌ی ارسطو و به ویژه پروکلوس (۴۸۵-۴۱۰ م.) در باب «قدم عالم» ابراز کرد.

مخالفت با اندیشه‌های فلسفی در اوایل قرن ششم میلادی تا بدان جا بالا گرفته بود که امپراطور روم شرقی، یوستی نینانوس (۵۶۵-۵۲۷ م.) در سال ۵۲۹ میلادی مدرسه‌ی فیلسوفان را در شهر آتن بست و فیلسوفان آن سرزمین را آواره کرد.

هفت اندیشمند یونانی: داماسکیوس (۵۵۰-۴۶۲ میلادی) که آخرین سرپرست آکادمی آتن نیز به شمار می‌رفت و شاگردش سیمپلیکیوس (در گذشته ۵۴۹ م.) به همراه دیوگنس، هرمیاس، یولالیوس، پریسکیانوس و ایسیدوروس در سال ۵۳۱ میلادی، ناچار به دربار خسرو اول انوشیروان (به معنی جاوید روان) (پادشاهی ۵۱۳ تا ۵۷۹) پناهنده شدند.^۱

پادشاه ساسانی، این اندیشمندان یونانی را در چندی شاپور^۲ به پژوهش و تدریس گماشت. از این پس، عمده‌ی آثار بر جای مانده از این اندیشمندان به ویژه سیمپلیکیوس به نگارش در آمد.

در جهان اسلام، پس از زمام داری خاندان عباسی، «بیت الحکمه» در بغداد بنیادگذاری شد و متون فلسفی، علمی و پزشکی به کوشش مترجمانی هم‌چون یوحنا بن ماسویه، حنین بن اسحاق، ثابت بن قره، قسطا بن لوقا، یحیی البطریق، اسحاق بن حنین، یحیی بن عُدی و ابوبشر متی بن یونس از زبان یونانی و سریانی به زبان عربی ترجمه شدند.^۲

این جنبش فرهنگی که از آن به «نهضت ترجمه» یاد می‌شود، تنها ترجمه‌ی آثار اندیش‌مندان سترگ یونانی همانند افلاطون و ارسطو را در بر نداشت بلکه بسیاری از آثار مفسران آن‌ها را هم‌چون ثئوفراستوس، آمونیوس، اسکندر افرودیسی، ثامستیوس، فرفوریوس، پروکلس، فیلوپونوس، سیمپلیکیوس، آلمپیودوروس و پلوتارک، نیز شامل می‌شد.

شکوفایی فرهنگی در جهان اسلام در پرتو تأملات اندیش‌مندان بزرگی هم‌چون ابو نصر فارابی، ابوعلی سینا، ابوالحسن عامری، ابن مسکویه و زکریای رازی گران‌بار مایه‌هایی است از آثار اندیش‌مندان یونانی. اندیش‌مندان مسلمان ایرانی به شرح و تفسیر آرای اندیش‌مندان یونانی بسنده نکردند و افزون بر گسترش میراث فکری یونان، خود نیز آثار و اندیشه‌های مستقلی را در قلمرو حکمت اسلامی به یادگار گذاردند.

در میان اندیش‌مندان مسلمان، ابو حامد غزالی از سر خرسندی به این گنجینه‌ی فکری ننگریست و پرچمداری مخالفت با اندیشه‌های فلسفی را بر دوش گرفت. غزالی که دانش آموخته‌ی مدارس نظامیه به شمار می‌رفت، مجموعه‌ی مخالفت‌های بیست‌گانه‌ی خود را بر ضد فیلسوفان در کتاب *تهافت الفلاسفه* (تناقض‌گویی فیلسوفان) به نگارش در آورد. پس از وی اندیش‌مندان دیگری همانند عبدالکریم شهرستانی، افضل‌الدین غیلانی، فخرالدین رازی و ابن تیمیّه خرده‌گیری‌ها و مخالفت‌های خود را با فلسفه ابراز داشتند. نقش برجسته‌ی فیلوپونوس را در ایجاد تهافت‌نگاری و خرده‌گیری متکلمان بر ضد فیلسوفان نمی‌توان نادیده گرفت.^۴

در این نوشتار، نگارنده بر آن است تا آثار فیلسوفان یونانی را که به زبان پارسی ترجمه شده، گزارش کند. یادآوری این نکته نیز سودمند است که سرگذشت فلسفه‌ی اسلامی که هزاره‌ای را پشت سر گذرانده است نشان می‌دهد که در این سالیان دراز، از یک سو، زبان عربی، زبان رسمی دربار زمام‌داران اسلامی به شمار می‌رفته است، و از سوی دیگر، زبان علمی رایج میان اندیش‌مندان مسلمان نیز بوده است؛ بنابراین ترجمه‌ی متون یونانی به زبان پارسی از همان آغاز شاید ضروری به نظر نمی‌رسیده است. در میان پیشینیان، تنها می‌توان به

تلخیص رساله‌ی نفس ارسطو به زبان پارسی به قلم بابا افضل الدین کاشانی (در گذشته ۶۱۰ قمری) اشاره کرد.

آنچه اکنون از آثار اندیشمندان یونانی به زبان پارسی موجود است مرهون کوشش‌های اندیشمندان ایرانی در کمتر از یک سده‌ی اخیر است که به طور عمده به میانجی زبان‌های فرانسوی، آلمانی و انگلیسی صورت گرفته است. این گزارش کتاب‌شناختی در پنج بخش تقدیم حضور خوانندگان و پژوهندگان حوزه‌ی مطالعات فلسفه‌ی یونان می‌گردد.

۱. اسطوره‌های یونان

امروزه از رهگذر پژوهش‌های اسطوره‌شناختی چنین دریافته‌ایم که در پس لایه‌های ظاهری اسطوره (mythos) می‌توان به گوهر عقلی (logos) آن نیز دست یافت.

از این‌رو، در پس اسطوره‌ها می‌توان ذهن و زبان انسان آن روزگار را تا حدودی فهم کرد. هر چند مرزبندی میان اسطوره و فلسفه به ویژه در یونان باستان نمایان است، با این حال، مضامین اسطوره‌ای و جهان بینی اوریوس که در اندیشه‌های نخستین فیلسوفان یونان اثر گذارده است، انکار شدنی نیست.

پس، شناخت اسطوره‌های یونانی به مثابه زمینه‌ی پیدایش اندیشه‌ی فلسفی ما را یاری رسان می‌تواند بود. دو اسطوره پرداز یونانی، هومروس (زنده در نیمه‌ی دوم قرن دهم پیش از میلاد) و هسیودوس (زنده در نیمه‌ی دوم قرن هشتم پیش از میلاد - یکصد سال پیش از تالس) با نگارش نخستین شاهکارهای حماسی جهان، نقش مهمی را در نمایان ساختن نگاه انسان آن روزگار به طبیعت پیرامون خود و نیروهای موجود در آن ایفا ساختند. هومروس دو اثر *ایلیاد* و *ودیسه* را از خود به یادگار گذارده و هسیودوس دو اثر *پیدایش خدایان* و *روزها و کارها* را به نگارش در آورده است.

از این مجموعه آثار، تنها، آثار هومروس به زبان پارسی ترجمه شده است:

۱. *ایلیاد*، هومر، ترجمه‌ی سعید نفیسی، انتشارات هرمس، ۱۳۸۰.
۲. *ایلیاد*، هومر، ترجمه‌ی میر جلال الدین کزازی، نشر مرکز، ۱۳۷۷.
۳. *ودیسه*، هومر، ترجمه‌ی سعید نفیسی، انتشارات هرمس، ۱۳۸۰.

۴. اودیسه، هومر، ترجمه‌ی میر جلال الدین کزازی، نشر مرکز، ۱۳۷۹.

آثار هسیودوس تاکنون به زبان پارسی ترجمه نشده‌است.
در زمینه‌ی شناخت اسطوره‌های یونانی، می‌توان به برخی از پژوهش‌های
انجام گرفته اشاره کرد:

۱. مبانی فلسفی اساطیر یونان و روم، سعید فاطمی، انتشارات دانشگاه

تهران، ۱۳۷۵.

۲. اساطیر یونان، ف. ژیران، ترجمه‌ی ابوالقاسم اسماعیل پور، فکر روز،

۱۳۷۵.

۳. اسطوره‌های یونان، دونا روزنبرگ، ترجمه‌ی مجتبی عبدالله نژاد، مشهد،

ترانه، ۱۳۷۴.

۴. افسانه‌های یونان و روم، گریس. ه. کوپفر، ترجمه‌ی نورالله ایران پرست،

نشر دانش، ۱۳۵۳.

۵. هومر، جسیپ گریفین، ترجمه‌ی عبدالله کوثری، طرح نو، ۱۳۷۶.

۶. فرهنگ اساطیر یونان و رم، ژوئل اسمیت، ترجمه‌ی شهلا برادران

خسرو شاهی، فرهنگ معاصر و انتشارات روزبهان، ۱۳۸۳.

۷. دانشنامه‌ی اساطیر یونان و روم، مایک دیکسون کندی، ترجمه‌ی رقیه

بهزادی، انتشارات طهوری، ۱۳۸۵.

۸. فرهنگ اساطیر کلاسیک (یونان و روم)، مایکل گرانت و جان هیزل،

ترجمه‌ی رضا رضایی، نشر ماهی، ۱۳۸۴. *انسانی و مطالعات فرهنگی*

پرتال جامع علوم انسانی

۲. آغاز فلسفه

فلسفه (philosophia) در اصل واژه‌ای است یونانی به معنای «دانش

دوستی». دیوژنس لائرتیوس، بر این باور است که نخستین بار فیثاغورس خود را

فیلسوف نامیده است.

او سخن دیگری نیز درباره‌ی فیثاغورس بیان می‌کند:

«وی زندگی را به جشنی همگانی همانند می‌کرد که گروهی به آنجا برای

رقابت و به دست آوردن جایزه می‌روند، و گروهی نیز برای داد و ستد، اما

بهترین آنان تماشاگرانند. به همین سان، در زندگی نیز مردمانی برده‌منش زاییده می‌شوند که به شکار شهرت و سود می‌روند، اما فیلسوفان در جست‌وجوی حقیقت هستند.»

این دو سخن که دیوژنس لائرتیوس در باره‌ی فیثاغورس یادآوری می‌کند تنها وصف حال وی نیست بلکه می‌توان این ویژگی‌ها را وصف حال روزگار فیلسوفان پیش سقراطی انگاشت.

منظور از تماشاگران هستی، اندیشمندانی است که می‌کوشند به سخن طبیعت گوش دهند و در پس امور گذرا به تماشای اموری پایدار دست یازند و از ره‌گذر این زندگی تماشاگرانه (theoretikos bios) به حقیقت امور دست یابند. تالس، آناکسیمندروس، آناکسیمنس، هراکلیتوس، پارمنیدس، آناکساگوراس و دموکریتوس در زمره‌ی اندیشمندان این روزگارند که خود را به تدریج از سیطره‌ی اسطوره رهانیدند و خود به تماشای هستی نشستند.

این اندیشمندان در سرزمین‌های آسیای صغیر، میلئوس، کلازومنا، آبدرا، افسوس، سیسیل و نواحی نزدیک به دریای اژه می‌زیستند. برخی از این سرزمین‌ها در همسایگی ایران بودند و برخی نیز در زمره‌ی مستعمرات ایران آن روزگار به شمار می‌آمدند.

از این‌رو، از نفوذ جهان بینی ایرانی بر اندیشمندان پیش سقراطی سخن به میان آمده است. دیوژنس لائرتیوس، افزون بر یادآوری هم روزگاری هراکلیتوس با داریوش، پادشاه هخامنشی، متن‌نامه‌هایی را که میان این دو مبادله شده است نیز در اثر خود آورده است.^۵ آناکساگوراس، دیگر اندیشمند پیش سقراطی، شهروند ایرانی به شمار می‌آمده و هم روزگار با لشگرکشی خشایارشا به یونان بیست سالگی خود را می‌گذرانده است. وی بعدها به اتهام هواداری از ایرانیان و نیز بی‌دینی محاکمه شد.^۶

ارسطو بر این باور است که نخستین فیلسوف یونان، تالس است که در نظر وی ماده‌ی مواد هستی به شمار می‌آمده است.^۷ سخن دیگری از تالس یاد شده است که جهان مشحون از خدایان است.^۸

اندیشمندان پس از تالس نیز مسئله‌ی چیستی جهان را دنبال کردند و هر

یک در جست‌وجوی اصلی یگانه برای تبیین جهان بر آمدند. برای نمونه می‌توان به نظرات آناکسیمندر، آناکسیمنس و فیثاغورس در باب ماده‌المواد هستی اشاره کرد که هر یک به ترتیب، آپایرون، هوا و عدد را اصل می‌انگاشتند.

این تبیین‌های چندگانه از جهان زمینه را به تدریج برای پیدایش دیگر جریان‌های فکری فراهم ساخت.

سوفیست‌ها در زمره‌ی اصلی‌ترین جریان‌های فکری به شمار می‌آمدند که تبیین‌های چندگانه از جهان را به چندگانگی حقیقت نزد انسان فرو می‌گاستند.

پروتاگوراس، پرودیکوس، هیپیاَس، گرگیاس و تراسیماخوس از جمله‌ی برجسته‌ترین سوفیست‌ها به شمار می‌آمدند.

در باب اصل آثار بر جای مانده از اندیشمندان پیش سقراطی می‌توان گفت که هیچ اثر مستقلی از آن‌ها به دست ما نرسیده است. تنها، پاره‌هایی از سخنان اندیشمندان پیش سقراطی که در خلال آثار اندیشمندان بعدی همانند افلاطون، ارسطو، ثئوفراستوس، سیمپلیکیوس، دیوژنس لائرتیوس و هیپولیتوس نقل قول شده بر جای مانده است.

نخستین بار به کوشش یونان پژوه آلمانی، هرمان دیلز و شاگردش والتر کراتس در سه گانه‌ای با عنوان *Die Fragmente der Vorsokratiker*، پاره‌ای بر جای مانده از اندیشمندان پیش سقراطی به چاپ رسید و از همان روزگار منبعی مهم در باب شناخت اندیشه‌های آن‌ها به شمار می‌رود.

این مجموعه بعدها به کوشش کاتلین فریمن با عنوان *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers* به زبان انگلیسی ترجمه شد و در سال ۱۹۴۸ به چاپ رسید.

کتاب دیگری با عنوان *The Pre-Socratic Philosophers* به کوشش کرک و ریون و نیز افزوده‌های اسکوفیلد به زبان انگلیسی انتشار یافته که پاره‌های پیش سقراطیان را در خود گرد آورده است.

کتاب *نخستین فیلسوفان یونان* نوشته‌ی شادروان سید شرف‌الدین خراسانی (شرف)، افزون بر گزارشی از زندگانی و عقاید اندیشمندان پیش سقراطی، گزیده‌ای از پاره‌های مهم آن‌ها را بر پایه‌ی کتاب دیلز به زبان پارسی

در بردارد که در سال ۱۳۵۰ چاپ اول این کتاب منتشر شد.
مشخصات این اثر بدین صورت است:

نخستین فیلسوفان یونان، شرف الدین خراسانی، چاپ سوم، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲.

در باب شرح و تفسیر عقاید اندیشمندان پیش سقراطی، در تاریخ‌نگاری‌های عمومی فلسفه و نیز برخی تک‌نگاری‌ها گزارش‌هایی یاد شده است که برخی از آن‌ها اشاره می‌شوند:

۱. سیر حکمت در اروپا، محمد علی فروغی، نشر هرمس، تهران، ۱۳۸۳.

۲. تاریخ فلسفه، فردریک کاپلستون، جلد اول، ترجمه‌ی جلال الدین مجتبوی، انتشارات سروش، چاپ سوم، ۱۳۷۵.

۳. تاریخ فلسفه، امیل بریه، جلد اول و دوم، ترجمه‌ی علیمراد داودی، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم، ۱۳۷۴.

۴. تاریخ فلسفه باستان، ترنس اروین، ترجمه‌ی سعید حنایی کاشانی، نشر قصیده، ۱۳۸۰.

۵. از سقراط تا سارتر، ت.ز. لاورین، ترجمه‌ی پرویز بابائی، تهران، نگاه، ۱۳۸۴.

۶. تاریخ فلسفه غرب، برتراند راسل، ترجمه‌ی نجف دریا بندری، نشر پرواز، ۱۳۷۳.

۷. فیلسوفان بزرگ یونان باستان، لوچانو د کرشنتزو، ترجمه‌ی عباس باقری، نشر نی، ۱۳۷۷.

۸. حکمت یونان، شارل ورنز، ترجمه‌ی بزرگ نادرزاد، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۷۳.

۹. نفوذ زرتشت بر فکر آناکزاگوراس و سقراط و نمایش‌نگاران یونان، روحی محسن افغان، بیروت، ۱۹۶۷.

۱۰. سرگذشت فیثاغورس، پیتر گورمن، ترجمه‌ی پرویز حکیم هاشمی، نشر مرکز، ۱۳۶۶.

۱۱. دموکریتوس، پل کارتلج، ترجمه‌ی اکبر معصوم بیگی، نشر آگه، ۱۳۸۳.

۱۲. شکاکان یونان، یحیی مهدوی، انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۶.

۱۳. شک و یقین در فلسفه یونان باستان و سده‌های میانه، فریبرز بوربور،

نشر بردار، ۱۳۶۹.

۱۴. فلسفه باستانی چیست؟، پیر آدو، ترجمه‌ی عباس باقری، نشر علم،

۱۳۸۲.

۱۵. بنیادهای فلسفه در اساطیر و حکمت پیش از سقراط: پیوست راه

آفتاب، دریو. ۱. هایلند، ترجمه‌ی رضوان صدقی نژاد و کتابیون مزداپور، تهران،

علم، ۱۳۸۴.

۱۶. آغاز فلسفه، هانس-گئورگ گادامر، ترجمه‌ی عزت الله فولادوند،

هرمس، ۱۳۸۲.

۱۷. متفکران یونانی، تئودور گمپرتس، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی،

خوارزمی، ۱۳۷۵.

۱۸. پایدیا، ورنر یگر، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، خوارزمی، ۱۳۷۶.

۱۹. تاریخ فلسفه یونان، دبلیو. کی. سی. گاتری، آغاز تالس، جلد ۱،

ترجمه‌ی مهدی قوام صفری، فکر روز، ۱۳۷۵.

۲۰. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، آناکسیمندر و آناکسیمنس، جلد ۲، ترجمه‌ی

مهدی قوام صفری، فکر روز، ۱۳۷۸.

۲۱. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، فیثاغورس و فیثاغوریان، جلد ۳، ترجمه‌ی

مهدی قوام صفری، ۱۳۷۸.

۲۲. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، آلمکایون و کسنوفانس، جلد ۴، ترجمه‌ی

مهدی قوام صفری، فکر روز، ۱۳۷۵.

۲۳. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، هراکلیتوس، جلد ۵، ترجمه‌ی مهدی قوام

صفری، فکر روز، ۱۳۷۸.

۲۴. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، الیایان، جلد ۶، ترجمه‌ی مهدی قوام

صفری، فکر روز، ۱۳۷۵.

۲۵. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، امپدکلس، جلد ۷، ترجمه‌ی مهدی قوام

صفری، فکر روز، ۱۳۷۵.

۲۶. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، آناکساگوراس و آرخلائوس دیوگنس آپولونیائی، جلد ۸، ترجمه‌ی مهدی قوام صفری، فکر روز، ۱۳۷۸.
۲۷. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، اتمیان قرن پنجم، جلد ۹، ترجمه‌ی مهدی قوام صفری، فکر روز، ۱۳۷۸.
۲۸. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، سوفسطاییان، بخش نخست، جلد ۱۰، ترجمه‌ی حسن فتحی، فکر روز، ۱۳۷۸.
۲۹. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، سوفسطاییان، بخش دوم، جلد ۱۱، ترجمه‌ی حسن فتحی، فکر روز، ۱۳۷۸.
۳۰. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، سقراط، جلد ۱۲، ترجمه‌ی حسن فتحی، ۱۳۷۸.
۳۱. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، افلاطون، بخش نخست، جلد ۱۳، ترجمه‌ی حسن فتحی، ۱۳۷۸.
۳۲. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، افلاطون، بخش دوم، جلد ۱۴، ترجمه‌ی حسن فتحی، ۱۳۷۸.
۳۳. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، جمهوری، جلد ۱۵، ترجمه‌ی حسن فتحی، ۱۳۷۸.
۳۴. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، افلاطون ۴، جلد ۱۶، ترجمه‌ی حسن فتحی، ۱۳۷۸.
۳۵. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، افلاطون ۵، جلد ۱۷، ترجمه‌ی حسن فتحی، ۱۳۷۸.
۳۶. تاریخ فلسفه یونان، گاتری، افلاطون ۶، جلد ۱۸، ترجمه‌ی حسن فتحی، ۱۳۷۸.
۳۷. فلسفه یونان از دیدگاهی دیگر، الهه هاشمی حائری، انتشارات مشکوه، ۱۳۷۳.
۳۸. فلسفه در عصر تراژیک یونانیان (سیر حکمت در یونان)، فردریش نیچه، ترجمه‌ی مجید شریف، انتشارات جامی، ۱۳۷۸.
۳۹. زنان فیلسوف در یونان و روم باستان، رژین پی یترا، ترجمه‌ی عباس

۳. سقراط و افلاطون

سرگذشت فلسفه از روزگار سقراط به بعد روند دیگرگونی را می‌پیماید. آنچه می‌تواند ما را در شناخت سقراط یاری رساند از رهگذر گزارش‌های افلاطون و کسنوفون، دو شاگرد سقراط، آریستوفانس، نمایش‌نگار هم‌روزگار سقراط، و ارسطو است.

چهره‌ای که افلاطون از سقراط نمایان می‌سازد، مابعدالطبیعه پردازی است که در جست‌وجوی تعالی است. عمده‌ی محاورات افلاطون از زبان سقراط انجام می‌گیرد. در هر محاوره پرسش‌هایی در باب معرفت، عدالت، شجاعت، زیبایی، دوستی و نیکی طرح می‌گردد تا از خلال گفت‌وگو تعریفی کلی به دست آید. شیوه‌ی دیالکتیکی برجسته‌ترین ویژگی این محاورات است.

کسنوفون، تصویری اخلاقی از سقراط ارزانی می‌دارد که وی در پی ساختن شهروندان خوب است.

آریستوفانس در نمایش‌نامه‌ی ابرها، مرزبندی آشکاری میان سقراط و سوفیست‌ها برقرار نمی‌سازد. بنابراین، تصویری که آریستوفانس ارائه می‌کند بیشتر همراه با طنز و ریشخند است.

ارسطو نیز سقراط را مبتکر دو مبحث منطقی می‌شمارد: ۱. استقرا ۲. تعریف کلی. آثار افلاطون و کسنوفون که به زبان پارسی ترجمه شده‌است، عبارتند از:

۱. دوره آثار افلاطون، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی و رضا کاویانی، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۷.

۲. حکمت سقراط و افلاطون، ترجمه و نگارش محمد علی فروغی، جلد اول، رساله‌های اثوفرون، دفاعیه سقراط، اقریطون، فیدن، انتشارات هرمس، ۱۳۸۳.

۳. حکمت سقراط و افلاطون، ترجمه و نگارش محمد علی فروغی، جلد دوم، رساله‌های آلکیادس و گرگیاس، انتشارات هرمس، ۱۳۸۳.

۴. پنج رساله از افلاطون، ترجمه‌ی محمود صناعی، رساله‌های شجاعت، دوستی، ایون پروتاگوراس و مهمانی، انتشارات هرمس، چاپ چهارم، ۱۳۸۲.

۵. چهار رساله از افلاطون، ترجمه‌ی محمود صناعی، رساله‌های مینن، فدرس، تته تتس و هپپياس بزرگ، انتشارات هرمس، چاپ چهارم، ۱۳۸۲.
۶. جمهور، افلاطون، ترجمه‌ی فؤاد روحانی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳.
۷. جمهوریت، افلاطون، ترجمه‌ی رضا مشایخی، انتشارات کانون معرفت، ۱۳۶۳.
۸. ضیافت، افلاطون، ترجمه‌ی محمود صناعی، ویراسته‌ی جاوید جهان‌شاهی، اصفهان، نشر پرسش، ۱۳۸۱.
۹. مهمانی، افلاطون، ترجمه‌ی محمد باقر الفت، بی‌تا، تهران.
۱۰. واپسین روزهای سقراط، افلاطون، باز بینی متن یونانی، محمود بینای مطلق، ترجمه‌ی جاوید جهان‌شاهی رساله‌های آپولوژی، کریتو، فئدو، اصفهان، نشر پرسش، ۱۳۸۱.
۱۱. فدون، افلاطون، ترجمه‌ی مهدی خدیوی زند، مشهد، طوس، ۱۳۴۴.
۱۲. خاطرات سقراطی، کسنوفون، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۳.
۱۳. زیان‌های استبداد: اعترافات هیرون و چند مقاله دیگر از آثار گزنفن و افلاطون، جان استوارت میل، ترجمه‌ی جواد شیخ الاسلامی، انتشارات توس، ۱۳۷۶.
- برخی پژوهش‌های مهم که در این زمینه به چاپ رسیده‌اند، عبارتند از:
۱. سقراط: آگاهی از جهل، یان پاتوچکا، ترجمه‌ی محمود عبادیان، انتشارات هرمس، ۱۳۷۸.
۲. سقراط و هنر نیندیشیدن، حمید رضا یوسفی، نشر ثالث، ۱۳۸۰.
۳. مرگ سقراط، رومانو گواردینی، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، انتشارات طرح نو، ۱۳۷۶.
۴. سقراط، کارل یاسپرس، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، انتشارات خوارزمی.

۵. سقراط، ژان برن، ترجمه‌ی سید ابوالقاسم پورحسینی، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۳.
۶. از سقراط تا ارسطو، شرف‌الدین خراسانی، دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۲.
۷. افلاطون، کارل بورمان، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، انتشارات طرح نو، ۱۳۷۵.
۸. افلاطون، کارل یاسپرس، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۷.
۹. افلاطون، ژان برن، ترجمه‌ی سید ابوالقاسم پورحسینی، نشر هما، ۱۳۶۲.
۱۰. کیهان‌شناسی افلاطون، موسی اکرمی، انتشارات دشتستان، ۱۳۸۰.
۱۱. هنر و زیبایی از دیدگاه افلاطون، بلقیس سلیمانی، انتشارات گوهر منظوم، ۱۳۷۹.
۱۲. سیاست از نظر افلاطون، الکساندر کویره، ترجمه‌ی امیر حسین جهانبگلو، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۰.
۱۳. شهر زیبای افلاطون و شاه‌ی آرمانی در ایران باستان، فتح‌الله مجتبایی، انجمن فرهنگ ایران باستان، ۱۳۵۲.
۱۴. تأثیر فرهنگ و جهان بینی ایرانی بر افلاطون، استفان پانوسی، مؤسسه‌ی پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۸۲.
۱۵. حیات فیلسوفان نامدار: سقراط و افلاطون، دیوگنس لائرتیوس، ترجمه‌ی حسین کلباسی اشتری، مؤسسه‌ی فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۸۲.
۱۶. مثال خیر در فلسفه افلاطونی - ارسطویی، هانس - گئورگ گادامر، ترجمه‌ی حسن فتحی، انتشارات حکمت، ۱۳۸۳.
۱۷. سقراط در ادبیات عرب دوره میانی، ایلی آلون، ترجمه‌ی حاتم قادری، ویراستار الهه محبی، بقیعه، ۱۳۸۳.
۱۸. سقراط و افلاطون، پاملا هیوبی، ترجمه‌ی خشایر دیهیمی، نشر کوچک، ۱۳۷۷.

۴. ارسطو

ارسطو، شناخته شده‌ترین فیلسوف یونان باستان است. وی سالیان درازی را به شاگردی افلاطون در آکادمی گذراند و پس از مرگ استاد، لوکاین را به عنوان مدرسه‌ی فلسفی خود بنیاد نهاد. این مدرسه، زمینه را برای گسترش حکمت مشایی با همکاری شاگردان وی فراهم ساخت. نخستین آثار ارسطو، به شیوه‌ی افلاطونی به نگارش در آمده‌اند.

البته، ارسطو این شیوه دیالکتیکی را به گونه‌ای در آثار خود حفظ کرده است و برخی ارسطو پژوهان معاصر شیوه‌ی وی را آپورتیک نام نهاده‌اند. در این شیوه، ارسطو هر بحث فلسفی را با بررسی و نقد آرای پیشینیان آغاز می‌کند و سرانجام در لابلای ارزیابی‌ها، رأی خود را نیز بیان می‌کند.

آثار ارسطو خواه از نظر مسایل و خواه از نظر موضوعات دارای گستردگی و تنوع ویژه‌ای است که تا پیش از وی بدین صورت دیده نمی‌شود.

آثار اصلی که به زبان فارسی ترجمه شده‌اند، به قرار زیر هستند:

۱. متافیزیک، ترجمه‌ی شرف الدین خراسانی، انتشارات حکمت، چاپ دوم،

۱۳۷۹.

۲. مابعدالطبیعه، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، انتشارات طرح نو، چاپ دوم

۱۳۸۵.

۳. متافیزیک، مقاله الف صغری، همراه با شرح یحیی نحوی و ابن رشد،

ترجمه‌ی سید محمد مشکوه، تهران، ۱۳۴۶.

۴. طبیعت، ترجمه‌ی علی اکبر فرورقی، (کتاب اول، دوم و سوم)، دانشگاه

ملی ایران، ۱۳۵۸.

۵. طبیعیات، ترجمه‌ی مهدی فرشاد، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۳.

۶. سماع طبیعی، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، انتشارات طرح نو، چاپ دوم

۱۳۸۵.

۷. هنر شاعری (بوطیقا)، ترجمه‌ی فتح الله مجتبیایی، انتشارات اندیشه،

۱۳۳۷.

۸. ارسطو و فن شعر، ترجمه‌ی عبدالحسین زرین کوب، انتشارات امیرکبیر،

۱۳۶۹.

۹. نامه ارسطو طاليس درباره‌ی هنر شعر، ترجمه‌ی محسن سهيل افنان، لندن و لوزاک، ۱۹۴۸.

۱۰. پيرامون هنر شاعری (شاعرانه)، ترجمه‌ی فریده مهدوی دامغانی، انتشارات تیر، ۱۳۷۹.

۱۱. در آسمان، ترجمه‌ی اسماعیل سعادت، انتشارات هرمس، ۱۳۷۹.

۱۲. در کون و فساد، ترجمه‌ی اسماعیل سعادت، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷.

۱۳. در جهان، ترجمه‌ی احمد آرام، مندرج در کتاب عامری نامه، انتشارات مجله یغما، ۱۳۵۳.

۱۴. سیاست، ترجمه‌ی حمید عنایت، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸.

۱۵. اصول حکومت آتن، ترجمه و تحشیه‌ی محمد ابراهیم باستانی پاریزی، انتشارات مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۶۳.

۱۶. ارگانون، ترجمه‌ی میرشمس‌الدین ادیب سلطانی، مؤسسه‌ی انتشارات نگاه، ۱۳۷۸.

۱۷. اخلاق نیکوماخس، ترجمه‌ی سید ابوالقاسم پورحسینی، دو جلد، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.

۱۸. اخلاق نیکوماخس، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، طرح نو، ۱۳۷۸.

۱۹. علم اخلاق نیکوماکوسی، ترجمه‌ی صلاح‌الدین سلجوقی، کابل، ۱۳۷۱.

ق.

۲۰. اخلاق نیکوماک، ترجمه‌ی رضا مشایخی، کتابفروشی دهخدا، ۱۳۶۴.

۲۱. گزیده اخلاق نیکوماخوسی، ترجمه‌ی ع- احمدی، مندرج در کتاب فلسفه اجتماعی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.

۲۲. رساله نفس، ترجمه‌ی افضل‌الدین کاشانی، به اهتمام ملک الشعراء بهار، اساطیر، ۱۳۸۳.

۲۳. درباره‌ی نفس، ترجمه‌ی علی مراد داودی، انتشارات حکمت، ۱۳۶۹.

۲۴. فن خطابه (ریطوریکا)، ترجمه‌ی پرخیده ملکی، انتشارات اقبال، ۱۳۷۱.

۲۵. طوبیقا، ترجمه‌ی پرخیده ملکی، اهواز: دانشگاه شهید بهشتی چمران.
۲۶. وصایای ارسطو به شیماس (شرح رساله تفاحیه)، محمد حسن نجفی قوچانی، نشر هفت، ۱۳۷۸.
- برخی پژوهش‌های ارسطو شناسی نیز به ترتیب ذیل معرفی می‌شوند:
۱. ارسطو، دیوید راس، ترجمه‌ی مهدی قوام صفری، انتشارات فکر روز، ۱۳۷۷.
۲. ارسطو، مارتا نوسبام، ترجمه‌ی عزت الله فولادوند، انتشارات طرح نو، ۱۳۷۴.
۳. ارسطوی فیلسوف، جان آگریل، ترجمه‌ی علیرضا آزادی، انتشارات حکمت، ۱۳۸۰.
۴. ارسطو و حکمت مشائی، ژان برن، ترجمه‌ی سید ابوالقاسم پورحسینی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۳.
۵. عقل در حکمت مشاء، علی مراد داودی، انتشارات کتابخانه دهخدا، ۱۳۴۹.
۶. نظریه صورت در فلسفه ارسطو، مهدی قوام صفری، انتشارات حکمت، ۱۳۸۲.
۷. هستی‌شناسی تطبیقی ارسطو، غلامرضا رحمانی، قم، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۱.
۸. سنت ارسطویی و مکتب نو افلاطونی، حسین کلباسی اشتری، اصفهان، کانون پژوهش، ۱۳۸۰.
۹. از ارسطو تا گودل، ضیاء موحد، انتشارات هرمس، ۱۳۸۲.
۱۰. مقایسه آراء ارسطو و صدرالمتألهین پیرامون خدا (واجب الوجود)، سلمان صفوی، تهران، سلمان صفوی، ۱۳۷۱.

۵. پس از ارسطو

مکتب‌های فلسفی گوناگونی هم‌چون مکتب‌های رواقی، اپیکوری، شکاکان، التقاطیان، نو افلاطونی و نو فیثاغوری پس از ارسطو به طرح دیدگاه‌های فکری خود پرداختند.

در برخی از این مکتب‌های فکری می‌توان بازتاب اندیشه‌های متفکران پیش

سقراطی را به خوبی جُست. مکتب رواقی به اندیشه‌های هراکلیتوس، مکتب اپیکوری به اتم‌گرایی دموکریتوس و لئوکیپوس و شکاکان به اندیشه‌های نسبی‌گرایانه‌ی سوفیست‌ها روی خوش نشان دادند.

پلوتینوس را می‌توان برجسته‌ترین اندیشمند پس از ارسطو به شمار آورد. وی در لشکر کثی گوردیانوس سوم رهسپار ایران شد تا با فلسفه‌ی ایرانی آشنا گردد ولی به سبب کشته شدن امپراطور در بین‌النهرین در سال ۲۴۴ میلادی، پلوتینوس رهسپار رم شد.^۹

نگرش فلسفی پلوتینوس به ویژه در *انئاد* یا نه گانه‌ها به خوبی آشکار است. در جهان اسلام، *انئاد* پلوتینوس با عنوان *اثولوجیا* (الربوبیه یا تاسوعات) از شهرت ویژه‌ای برخوردار بوده است و ترجمه‌ی عربی عبدالملیح بن عبدالله حمصی نامی نزد متفکران اسلامی موجود بوده است. هم‌چنین بعدها، قاضی سعید قمی متن عربی *اثولوجیا* را شرح و تفسیر کرده است.

در برخی آثار اسلامی، از پلوتینوس با عنوان «شیخ یونانی» یاد شده است.^{۱۰}

ویژگی برجسته‌ی پلوتینوس را می‌توان در شیوه‌ی خداشناسی وی دانست. این شیوه که به خداشناسی تنزیهی یا سلبی موسوم است، بعدها به طور جدی نزد متکلمان در جهان اسلام، مسیحیت و یهود به عنوان طریقه‌ای در معرفت خداوند دنبال شد.

برخی از آثار اندیشمندان پس از ارسطو که به زبان پارسی ترجمه شده‌اند، به ترتیب زیر بیان می‌گردد:

۱. *دوره آثار فلوپین (تاسوعات)*، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، دو جلد، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۲.

۲. *اثولوجیا*، (از ترجمه‌ی عربی ابن ناعمه حمصی)، حسن ملک‌شاهی، انتشارات سروش، ۱۳۷۸.

۳. *رساله‌ای از شیخ یونانی در بیان دو عالم روحانی و جسمانی* (خلاصه‌ای از *اثولوجیا*)، ترجمه‌ی نصرالله پور جوادی، مجله‌ی معارف، سال اول، شماره‌ی اول، ۱۳۶۳.

۴. ایساغوجی، فروریوس و مقولات، ارسطو، ترجمه و مقدمه و توضیحات: محمد خوانساری، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۳.
۵. زندگی افلوپین و ترتیب و توالی رساله‌هایش، فروریوس، ترجمه‌ی اسماعیل سعادت، مجله‌ی معارف، سال اول، شماره‌ی دوم، ۱۳۶۳.
۶. اندیشه‌ها، مارکوس ارولیوس، ترجمه‌ی غلامرضا سمیعی، کتاب‌سرای بابل، ۱۳۶۹.
۷. گزیده اندیشه‌ها، مارکوس ارولیوس، ترجمه‌ی نجف دریا بندری، مندرج در کتاب فلسفه اجتماعی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.
۸. گزیده اصول نظریات، اپیکور، ترجمه‌ی رضا صدوقی، کتاب فلسفه اجتماعی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.
۹. گزیده قطعات پراکنده، اپیکور، ترجمه‌ی رضا صدوقی، کتاب فلسفه اجتماعی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.
۱۰. گزیده رساله‌ی اپیکتتوس، ترجمه‌ی هوشنگ آذری، کتاب فلسفه اجتماعی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.
۱۱. چهار خطابه از سیسرون، ترجمه‌ی رحمت الله مقدم مراغه‌ای، انتشارات جاویدان، ۱۳۵۶.
۱۲. عیش پیری و راز دوستی، سیسرون، ترجمه‌ی محمد حجازی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۶.
۱۳. تسلا‌ی فلسفه، ترجمه‌ی سایه میثمی، ویراسته‌ی مصطفی ملکیان، نشر نگاه معاصر، ۱۳۸۵.
- پژوهش‌هایی نیز در باب مکتب‌های فلسفی پس از ارسطو به زبان پارسی تألیف یا ترجمه‌ی شده‌است:
۱. درآمدی بر فلسفه افلوپین، نصرالله پور جوادی، مرکز نشر دانشگاهی، ویرایش سوم، ۱۳۷۸.
۲. فلسفه رواقی، ژان برن، ترجمه‌ی سید ابوالقاسم پورحسینی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
۳. فلسفه اپیکور، ژان برن، ترجمه‌ی سید ابوالقاسم پورحسینی، شرکت

سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۷.

۴. *فلوطین*، کارل یاسپرس، ترجمه‌ی محمد حسن لطفی، انتشارات

خوارزمی، ۱۳۶۳.

۵. *فلسفه افلوطين*، سلطان حسین تابنده گنابادی، تهران، چاپ سوم، ۱۳۶۰.

۶. *فلسفه یونانی پس از ارسطو*، ای. دبیلو. هملین، ترجمه‌ی خشایار

دیهمی، نشر کوچک، ۱۳۷۷.

۷. *فیض و فاعلیت وجودی از فلوطین تا صدرالمآلهین*، سعید رحیمیان، قم،

بوستان کتاب قم، ۱۳۸۱.

۸. *متافیزیک بوئتیوس (بخشی در فلسفه و کلام مسیحی)*، دکتر محمد

ایلخانی، نشر الهام، ۱۳۸۰.

در پایان این گزارش کتاب‌شناختی، نگارنده امید آن دارد که به تدریج دیگر

آثار بر جای مانده از اندیشمندان یونانی به زبان پارسی در آید، تا این اندیشه‌های

فلسفی که در زمره‌ی تاریخ اندیشه‌های بشری قرار دارند، در اختیار پارسی

زبانان گرامی نیز قرار گیرد.^{۱۱} نیز بسیاری از آثار اندیشمندان یونانی که به

پارسی ترجمه نشده‌اند عمدتاً از طریق زبان‌های واسطه صورت گرفته است. از

این‌رو، ترجمه‌ی این آثار چه به طور مستقیم و چه ترجمه‌ی تازه از طریق

زبان‌های اروپایی به زبان پارسی ضروری به نظر می‌رسد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. *نخستین فیلسوفان یونان*، شرف‌الدین خراسانی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲، ص

۹۱، پانویس.

۲. جندی شاپور؛ وه اندیو شاهپور؛ به این معنی است که شاهپور بهتر از انطاکیه.

برای مطالعه‌ی بیشتر، بنگرید به: در باره‌ی ترجمه، مقاله‌ی بیت الحکمه و دارالترجمه،

کامران فانی، ص ۱۰۱، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۶۵.

۳. *التراث اليونانی فی الحضاره الاسلامیه*، عبدالرحمن بدوی، دار القلم، بیروت، ۱۹۸۰، ص

۳۷.

۴. برای آگاهی بیشتر در این باب بنگرید به: *فلسفه و طبیعت‌شناسی؛ درآمدی بر ظهور*

- اندیشه‌های فیلوپوتوس در جهان اسلام، محمد جواد اسماعیلی، گزارش گفتگو، شماره ۱۷، ۱۳۸۴، ص ۱۵۲-۱۶۰.
۵. شرف الدین خراسانی، همان، ص ۲۳۲. در باب تأثیر اندیشه‌های ایرانی بر فرهنگ یونانی می‌توان به اثر سترگ امیر مهدی بدیع با عنوان *یونانیان و بربرها* با ترجمه‌ی مرتضی ثاقب‌فر و همکاران اشاره کرد که به همت انتشارات توس در پانزده جلد به پارسی ترجمه شد.
۶. تاریخ فلسفه، فردریک کاپلستون، جلد اول، ترجمه‌ی جلال الدین مجتبوی، انتشارات سروش، ۱۳۷۵، ص ۸۱.
۷. متافیزیک، ارسطو، ترجمه‌ی شرف الدین خراسانی، ۹۸۳ ب ۲۰، انتشارات حکمت، ۱۳۷۹، ص ۱۲.
۸. حکمت یونان، شارل ورنر، ترجمه‌ی بزرگ نادر زاد، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳، ص ۱۷.
۹. فردریک کاپلستون، همان، جلد اول، ص ۵۲۳.
۱۰. درآمدی بر فلسفه اقلوین، نصرالله پور جوادی، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۸، ص ۹۹.
۱۱. قابل ذکر است که از دکتر پرویز ضیاء شهابی نیز سه اثر به زیور طبع آراسته شده است:
- الف. درآمدی پدیدار شناسانه به فلسفه دکارت، نوشته‌ی پرویز ضیاء شهابی، هرمس، ۱۳۷۷.
- ب. سرآغاز کار هنری، مارتین هیدگر، ترجمه‌ی پرویز ضیاء شهابی، هرمس، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
- ج. راه‌هایی به تفکر فلسفی، یوزف ماری بوخنسکی، ترجمه‌ی پرویز ضیاء شهابی، نشر پرسش، اصفهان، ۱۳۸۰.